

Tomasz Prymak, Karol Konaszewski

Hierarchia wartości młodzieży umieszczonej w zakładzie poprawczym w Białymstoku

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 22,
179-187

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Hierarchia wartości młodzieży umieszczonej w zakładzie poprawczym w Białymstoku

The hierarchy of values among youth in Białystok Reformatory School

Wprowadzenie

Rozważania nad systemem wartości stanowią współcześnie integralną część naukowych dyskusji, zwłaszcza na polu nauk społecznych¹. Ich znaczenie podkreślają także doktryny kryminologiczne, zaznaczając, że wiedza o aksjologicznej naturze człowieka, jej zmienności, skomplikowaniu i subtelności daje podstawy do zrozumienia zachowań wykraczających poza przyjęte społecznie standardy. Część z teorii kryminologicznych, wyjaśniających przyczyny zachowań przemocowych i przestępczych, podejmuje próbę oddzielenia uwarunkowań biologicznych od środowiskowych, wskazując na możliwość odseparowania czynników dziedzicznych czy genealogiczne uwarunkowanych od wpływu otoczenia, w którym młody człowiek nabywa kompetencji do radzenia sobie w życiu. Propagatorzy wieloczynnikowego podejścia w socjologii kryminalnej i teorii powiązań zróżnicowanych sprzeciwiają się temu pogładowi, podkreślając, że żaden z czynników nie determinuje zachowań patologicznych, a skłonność do wykraczania poza społecznie ustalone normy i wartości jest wypadkową ścierania się zarówno czynników dziedzicznych, wrodzonych, jak i (a może przede wszystkim) naby-

¹ M.in.: M. Czerniawska, *Kolektywizm versus indywidualizm: zmiany wartości i postaw młodzieży w okresie przeobrażeń ustrojowych: studium interdyscyplinarne*, Białystok 2010; L. Dakowicz, *Świat wartości przyszłych nauczycieli: studium socjologiczne na podstawie badań studentów specjalizacji nauczycielskiej Uniwersytetu w Białymstoku*, Białystok 2006; P. Oleś, *Wartościowanie a osobowość: psychologiczne badania empiryczne*, Lublin 1989.

tych w toku interakcji ze społecznym otoczeniem (choćby E. H. Sutherland², K. D. Opp³, R. L. Burgess i R. L. Akers⁴, którzy zmienne psychologiczne traktują jako pośredniczące – sprzyjające warunkowaniu zakresu powiązań z danym rodzajem wzorów zachowania).

Pogląd ten wydaje się jeszcze bardziej zasadny, gdy zwrócimy uwagę na sferę aksjologii i wartości w wymiarze indywidualnym. S. Sobczak podkreśla, że wartość – „desygnuje to, co cenne w sensie absolutnym, lub na gruncie danego zespołu poglądów, oznacza to, co pociąga i godne jest pożądania i stanowi przedmiot szczególnej troski oraz cel ludzkich dążeń, a także kryterium postępowania człowieka”⁵. Młodzież nie posiada odpowiednio ukształtowanego systemu wartości, tak istotnego z perspektywy przynależności do struktury społecznej i identyfikacji z grupą. Wchodząc w skomplikowany świat norm społecznych, oczekiwań, struktur i instytucji, zmuszony jest nie tylko go poznać, ale nauczyć się także rozwiązywania problemów i konfliktów na tle tej mozaikowej struktury. Bardzo często sygnałem do rozprężenia w sferze wartości młodego człowieka jest wejście na drogę demoralizacji i przestępczości. Celem prezentowanego artykułu jest więc rozpoznanie hierarchii wartości młodzieży zdemoralizowanej, umieszczonej w Zakładzie Poprawczym w Białymstoku.

Teoretyczna podstawa analizy badań

Zagadnienia dotyczące hierarchii wartości młodzieży umieszczonej w placówce resocjalizacyjnej zostaną rozpatrzone w kontekście teorii anomii. Jej podstawę wyznaczył francuski socjolog, filozof i pedagog E. Durkheim⁶. Pierwotna wersja została zmodyfikowana i uzupełniona przez prace socjologów amerykańskich, zwłaszcza R. K. Mertona⁷. Etymologicznie sformułowanie „anomia” pochodzi od greckiego przedimka „a” – „bez”, oraz wyrazu „nomos” – „prawo”, zatem dosłownie oznacza „brak prawa”, „bezprawie”. Teoria ta poszukuje przyczyn

² E. H. Sutherland, *Cryminology*, wyd. 10, Philadelphia 1978.

³ G. J. N. Bruinsma, *Differential Association Theory Reconsidered: An Extension and Its Empirical Test*, „Journal of Quantitative Criminology” 1992, nr 1(8), s. 29–49.

⁴ R. L. Burges, R. L. Akers, *A Differential Association – Reinforcement Theory of Criminal Behavior*, „Social Problems” 1996, nr 14, s. 128–147.

⁵ S. Sobczak, *Aksjologia i teleologia pedagogiki resocjalizacyjnej*, Warszawa 2009, s. 261.

⁶ E. Durkheim, *Le suicide*, Paryż 1964.

⁷ R. K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982.

zachowań przestępczych bezpośrednio w strukturze i mechanizmach kontroli społecznej. Prawidłowo funkcjonująca, zinstytucjonalizowana kontrola, za pośrednictwem norm o charakterze heteronomicznym, przyczynia się do harmonizacji życia, sprzyja wysokim standardom i odpowiednio reguluje poziom aspiracji życiowych. W okresie gwałtownych zmian społecznych (durkheimowska wersja podstawowa teorii) następuje załamanie opisywanej kontroli społecznej, będące zaś jej pokłosiem normy społeczne schodzą na drugi plan, a ludzie przestają odczuwać z nimi więź i potrzebę podporządkowania się⁸.

Tak rozumiana anomia oznacza zatem stan załamania, występujący w strukturze kulturowej, którego istotą jest silna rozbieżność pomiędzy normami i celami kulturowymi (wartościami) a występującymi w strukturze społecznej możliwościami działania członków grupy zgodnie z tymi normami. Można zatem skonstatować, że we wspomnianej sytuacji mamy do czynienia z rozprzężeniem w zakresie dwóch elementów:

- 1) zamierzenia, cele i zainteresowania, choć usankcjonowane, to różne dla różnie usytuowanych członków społeczeństwa;
- 2) reguły zakorzenione w zwyczajach bądź instytucjach (prawo), które wyznaczają kulturowo aprobowane sposoby dążenia do owych zamierzeń, celów i zainteresowań⁹.

Istnieją momenty, które zaburzają harmonię w zakresie wspomnianych elementów, a których skutkiem jest aberracja sprowadzająca się do podejmowania zachowań dewiacyjnych, wykraczających poza przyjęte ramy normatywnego funkcjonowania – których skrajna forma przybiera postać przestępczości.

Pomimo strukturalnego uwikłania opisywanej teorii, która wyjaśnia zachowania przestępcze na poziomie makro, można doszukiwać się w niej elementów przydatnych z punktu widzenia węższych, specyficznych układów czynników, co daje podstawy do poszukiwania z tej perspektywy także indywidualnych determinant przestępczości. Merton reinterpretuje pojęcie demoralizacji (która w polskim ustawodawstwie precyzowana jest przez enumeratywne wskazanie konkretnych zachowań, np. naruszanie zasad współżycia społecznego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego czy używanie środków mających działanie odurzające¹⁰) i określa ją jako deinstytucjonalizację środków, występu-

⁸ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2009.

⁹ R. K. Merton, *Teoria anomii społecznej*, w: *Socjologia wychowania – wybór tekstów*, oprac. H. Mielicka, Kielce 2000, s. 207–208.

¹⁰ Art. 4 §1 ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz. U. z 2011 r. nr. 191, poz. 1134.

jącą w konkretnych grupach oraz w wymiarze jednostkowym. Mimo że przedmiotem zainteresowania teorii Durkheima i Mertona pozostaje „kulturowa oraz społeczna geneza różnych częstości i rodzajów zachowań dewiacyjnych”¹¹, perspektywa przesuwana się z płaszczyzny wzorów i wartości kulturowych na sferę typów przystosowania do owych wartości wśród ludzi zajmujących odmienne pozycje w strukturze społecznej. Eksploracje badawcze zawarte w niniejszym artykule koncentrują się na jednej z takich struktur, a mianowicie na sferze konstytutywnych wartości, jakimi kierują się osoby społecznie nieprzystosowane. Wyniki badań z racji ilości materiału empirycznego należy traktować ostrożnie, jako pewne wskaźniki preferowanych wartości przez młodzież nieprzystosowaną społecznie aniżeli zweryfikowane hipotezy.

Hierarchia wartości młodzieży nieprzystosowanej społecznie

Zasadniczy problem badawczy ujęto następująco: jaka jest deklarowana hierarchia wartości młodzieży nieprzystosowanej społecznie? Respondentów zapytano, czy potrafią określić, w jakim stopniu zgadzają się z opisami, tego, co w ich życiu ma znaczenie. Badaniami objęto 30 wychowanków Zakładu Poprawczego w Białymstoku. Jest to placówka resocjalizacyjno-terapeutyczna dla chłopców uzależnionych od środków odurzających i psychotropowych oraz nosicieli wirusa HIV. Materiał empiryczny został zgromadzony za pomocą kwestionariusza ankiety. Ogólny obraz hierarchii wartości wychowanków przedstawia się następująco (tabela 1):

Tabela 1. Hierarchia wartości nieletnich umieszczonych w Zakładzie Poprawczym w Białymstoku

Kategorie wartości*	Wartości elementarne	Średnia	Ranga
1	2	3	4
Wartości materialno-rzeczowe	samochód, dom, pieniądze	3,70	1
	dobra praca	3,53	3
Wartości relacyjne (allocentryczne)	miłość	3,26	7
	przyjaźń	3,50	4
	rodzina	2,96	10

¹¹ R. K. Merton, *Teoria*, s. 208–209.

1	2	3	4
Wartości życiowe, zabezpieczenie przyszłości	wykształcenie	2,63	12
	spokój i poczucie bezpieczeństwa	3,00	9
	zdrowie	3,33	6
Wartości hedonistyczne	dobra zabawa	3,34	5
Wartości twórcze, samorealizacyjne, indywidualistyczne	sukces, kariera	3,20	8
	realizacja indywidualnych celów	3,63	2
	odpowiedź na pytanie: „kim jestem?”	2,93	11

* Inspiracją do wyróżnienia opisanych kategorii wartości były badania E. Wysockiej omówione w książce: *Doświadczenie życia w młodości – problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania: próba opisu strukturalno-funkcjonalnego modelu życia preferowanego przez młodzież z perspektywy pedagogiki społecznej*, Katowice 2010.

Źródło: Badania własne.

Stosunkowo mało cenionymi wartościami przez młodzież nieprzystosowaną są kariera i sukces. Wynika to z tego, że system wartości badanej młodzieży jest generalnie słabo uporządkowany. Zaburzenia w procesie wartościowania są zjawiskiem typowym w procesie indywidualnego rozwoju jednostki. Ponadto partycypacja we współczesnej dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości nie ułatwia uporządkowania systemu wartości, a wręcz odwrotnie – dostarcza poczucia zagubienia i odchodzenia od wartości akceptowanych, stąd pojawiać się może także poczucie rozbieżności i wątpliwości¹².

Kluczowym etapem w życiu młodych ludzi jest okres dorastania, ponieważ głównym zadaniem jednostki jest samookreślenie dokonujące się na wielu płaszczyznach życia. Jak pisze E. Erikson¹³, najważniejszym zagadnieniem w tym czasie jest odpowiedź na pytanie: „kim jestem?”. Interesujące wydaje się, że znaczna część respondentów względnie nisko wskazuje na problem kształtowania się ich tożsamości. Można stwierdzić, że dla badanych osób nie jest ważne zadanie rozwojowe dotyczące konstrukcji własnego „ja”. Analiza wyników badań ukazuje, że młodzież duże znaczenie przypisuje wartości hedonistycznej, jaką jest dobra zabawa. Może to świadczyć o tym, jaki styl życia preferują nieletni i jak spędzają czas wolny. Można to także interpretować w kategoriach życia kształtowanego przez popkulturę i ideologię konsumpcji, życia rozumia-

¹² E. Wysocka, *Doświadczenie życia w młodości – problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania: próba opisu strukturalno-funkcjonalnego modelu życia preferowanego przez młodzież z perspektywy pedagogiki społecznej*, Katowice 2010.

¹³ E. Erikson, *Childhood and Society*, 1963.

nego jako „supermarket”¹⁴, w którym mamy dowolność kreacji, z których możemy swobodnie wybierać (różna moda, styl, muzyka, formy aktywności, hobby itd.). Wartościami, które badani określili na poziomie niejednoznacznym są zdrowie (ranga 6) i poczucie bezpieczeństwa (ranga 9). Wynika to z faktu bycia młodym i nieprzywiązywania wagi do wartości, które wydają się być odległe w życiu badanych nieletnich.

Warto również podkreślić, że omawiane tu wyniki eksploracji różnią się w znacznym stopniu od rezultatów badań prowadzonych w Polsce przed transformacją społeczno-polityczną. Badania przeprowadzone przez T. Lewowickiego¹⁵ przedstawiały, że młodzież w swojej hierarchii najwyższej wskazywała na udane życie rodzinne (93% wyborów), pracę zawodową (82%) i wykształcenie (65%). Można stwierdzić, że hierarchia wartości młodzieży współczesnej znacząco różni się od wyborów ich rówieśników. Złożyły się na to zapewne wydarzenia i przemiany zachodzące w kraju, które nie pozostają bez wpływu na hierarchię wartości młodzieży.

Podsumowanie

Z. Bauman w *Etyce ponowoczesnej* w ten sposób charakteryzuje specyfikę funkcjonowania człowieka w dobie globalizacji: „Nasze czasy są czasami silnego poczucia moralnej ambiwalencji. Są to czasy, które pozwalają nam cieszyć się niespotykaną wcześniej wolnością wyboru, ale też rzucają nas w stan rozdzierającej niepewności o nieznanym dotąd natężeniu. Tęsknimy za radą, której moglibyśmy zaufać i na której moglibyśmy wesprzeć się tak, by chociaż trochę uprzykrzonej odpowiedzialności za wybór spadło z naszych barków...”¹⁶. Teoria E. Durkheima zmodyfikowana przez R. K. Mertona jest jedną z koncepcji, która może posłużyć do wyjaśnienia negatywnego fenomenu przestępczości w ujęciu makro (w szerszym kontekście społecznym). O ile teorie biologiczne i psychologiczne akcentują nienormalny charakter zachowania przestępczego (jako szczególnej formy dewiacji), o tyle teorie ekonomiczne, zróżnicowanych powiązań, podkultur, kontroli, samokontroli czy wreszcie anomii¹⁷ (stanowiące

¹⁴ Z. Melosik, T. Szkudlarek, *Kultura, tożsamość i edukacja: migotanie znaczeń*, Kraków 1998.

¹⁵ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci i młodzieży*, Warszawa 1987.

¹⁶ Z. Bauman, *Etyka ponowoczesna*, Warszawa 1996, s. 31.

¹⁷ B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 951–1001.

jedynie przykłady koncepcji poszukujących przyczyn przestępczości i dewiacji w czynnikach socjologicznych) postulują, że „zachowanie dewiacyjne jest reakcją normalną normalnych ludzi na nienormalne sytuacje”¹⁸. Szczególny charakter teorii R. K. Mertona wynika natomiast ze strukturalnego ujęcia problemu i możliwości sprowadzenia jej poszczególnych elementów do konkretnego systemu – z perspektywy niniejszej publikacji – środowiska funkcjonowania nieprzystosowanych społecznie. I tak zastosowane podejście pozwala na wieloperspektywiczny ogląd wzajemnie skoordynowanych czynników takich jak: specyfika reguł i praw, jakimi rządzi się otoczenie, celów, do których powinien dążyć młody człowiek w procesie internalizowana kulturowo określonych wartości czy wreszcie środków pozwalających na ich realizację.

Badania przedstawione w niniejszym artykule pozwalają na wyprowadzenie pewnych konkluzji. W ogólnych opisach wyraźnie zaznacza się tendencja do negatywnej oceny współczesnej rzeczywistości przez młodzież nieprzystosowaną społecznie. Hierarchia wartości wychowanków Zakładu Poprawczego w Białymstoku w znacznym stopniu odbiega od idei, zjawisk, przedmiotów, stanów rzeczy młodzieży nienaruszającej norm społecznych. Warto zatem pomyśleć o stworzenie planu resocjalizacyjnego uwzględniającego system wartości i problemy młodzieży, które dotyczą postaw wobec siebie oraz nastawienia względem świata. Taki plan można wpisać w różne formy działań mających na celu pomoc młodym ludziom w ich rozwoju, a w dalszej perspektywie ponowną socjalizację. W wielu przypadkach takie działania mogą być pomostem pomiędzy wychowawcą a wychowankiem, między światem młodzieży a światem dorosłych, światem opozycyjnych wartości i tak różnego nastawienia do współczesnego życia.

BIBLIOGRAFIA:

- Bauman Z., *Etyka ponowoczesna*, Warszawa 2011.
Bruinsma G. J. N., *Differential Association Theory Reconsidered: An Extension and Its Empirical Test*, „Journal of Quantitative Criminology” 1992, nr 1(8).
Burges R. L., Akers R. L., *A Differential Association – Reinforcement Theory of Criminal Behavior*, „Social Problems” 1996, nr 14.
Durkheim E., *Le suicide*, Paryż 1964.
Erikson E., *Childhood and Society*, New York 1963.

¹⁸ Tamże, s. 952.

- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość: „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2010.
- Hejnicka-Bezwińska T., *Orientacje życiowe młodzieży*, Bydgoszcz 1991.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2009.
- Kozaczuk F., *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego: analiza porównawcza postaw wobec norm i wartości nieletnich oraz młodzieży szkolnej i skazanych*, Rzeszów 1994.
- Lewowicki T., *Aspiracje dzieci i młodzieży*, Warszawa 1987.
- Melosik Z., Szkudlarek T., *Kultura, tożsamość i edukacja: migotanie znaczeń*, Kraków 1998.
- Merton R. K., *Teoria anomii społecznej*, w: *Socjologia wychowania – wybór tekstów*, oprac. H. Mielicka, Kielce 2000.
- Merton R. K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982.
- Nikitorowicz J., *Młodzież pogranicza kulturowego Polski, Białorusi i Ukrainy wobec integracji europejskiej: tożsamość, plany życiowe, wartości*, Białystok 2000.
- Sobczak S., *Aksjologia i teleologia pedagogiki resocjalizacyjnej*, Warszawa 2009.
- Sutherland E. H., *Cryminology*, wyd. 10, Philadelphia 1978.
- Wysocka E., *Doświadczenie życia w młodości – problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania: próba opisu strukturalno-funkcjonalnego modelu życia preferowanego przez młodzież z perspektywy pedagogiki społecznej*, Katowice 2010.
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2011 r. nr. 191, poz. 1134).

STRESZCZENIE

Niniejszy tekst został poświęcony problematyce systemu wartości, jakimi kieruje się młodzież nieprzystosowana społecznie. Teoretyczną inspirację do analizy zagadnienia stanowi teoria anomii R. K. Mertona, która daje podstawy do zrozumienia kulturowej oraz społecznej genezy różnych częstości i rodzajów zachowań dewiacyjnych, a jednocześnie dostarcza podbudowy do eksploracji w zakresie typów przystosowania do wartości kulturowych ludzi zajmujących odmienne pozycje w społecznej strukturze. W artykule taką strukturę stanowią wychowankowie Zakładu Poprawczego w Białymstoku. Podstawowy problem badawczy sprowadził się do próby odpowiedzi na pytanie: jaka jest deklarowana hierarchia wartości młodzieży nieprzystosowanej społecznie oraz w jaki sposób postrzegają oni własną sytuację życiową i otaczającą rzeczywistość? Wyniki badań dają podstawę do skonstatowania w zakresie specyfiki systemu wartości młodzieży zdemoralizowanej i stopnia jej przystosowania do poszczególnych kategorii wartości zakorzenionych kulturowo w społeczeństwie.

SŁOWA KLUCZOWE: hierarchia wartości, młodzież, zakład poprawczy.

SUMMARY

The main objective of the study was to determine the hierarchy of values of anti-social adolescence. The inspiration for this study was the anomie theory created by R. K. Merton. It provides a basis for understanding cultural and social origins of different types and frequency of deviant behavior. It also provides a foundation to explore various types of social values of people involved in different positions of social structure. The basic research problem attempted to answer following questions: what is the declared hierarchy of values among antisocial youth? How do they perceive their own life and surrounding environment? The study involved 30 pupils of Reformatory School. The empirical study was conducted by a questionnaire.

KEYS WORDS: hierarchy of values, youth, Reformatory School.